

Malene Breunig

Den iscenesatte bolig

Fem studier om hjemliggørelse
i det 20. århundrede

*Tilgnet Povl Schmidt
i taknemlighed for mange års
samtaler og venskab*

Syddansk Universitetsforlag 2017

University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences, vol. 521
© Malene Breunig og Syddansk Universitetsforlag 2017

Tryk: Narayana Press
Sats og omslag: Donald Jensen, Unisats ApS
Papir: Munken Lynx Rough
Typografi: Palatino og Optima

ISBN: 978-87-7674-900-2

Bogen er udgivet med støtte fra
Puljen tværfaglige og kulturhistoriske studier

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden
mangfoldiggørelse af denne bog er kun tilladt
med forlagets tilladelse eller ifølge
overenskomst med Copydan.

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M
www.universitypress.dk

Indhold

- 6 Indledning

- 18 Opium for folket
Besværgelsen af hjemmet hos Carl Larsson og Ellen Key

- 54 I lampens ånd
Sanselighed og funktion hos Poul Henningsen,
Mogens Lassen og Arne Jacobsen

- 122 Interiøret som stilleben
Poul Kjærholms møbeldesign
i Keld Helmer-Petersens optik

- 164 Stueren bosætningspornografi
Bo Bedres mediering af livsstilshjemmet

- 210 Scener fra et barndomshjem
Klaus Rifbjergs interiørbilleder fra jeghuset

- 239 Litteratur

INDLEDNING

De senere års massive mediedækning af boligarkitektur og -indretning på tv og internettet, i magasiner, bogudgivelser og avisernes kultur- og livsstilstillæg efterlader ofte et indtryk af, at interessen for emnet aldrig før har været større. Det anskues ganske vist fra talrige vinkler, men opmærksomheden synes især rettet mod boligen som et identitetsskabende og identitetsforankrende projekt for det moderne menneske og udlægges som et først og fremmest nutidigt fænomen. Gennem eksemplariske præsentationer og praktisk handlingsanvisning belæres vi som seere og læsere om, at boligen for at blive et sted, hvor vi kan føle os hjemme, må gennemgå en form for transformation, hvori vi personligt tilpasser og præger den. Der er tale om en ofte kontinuerlig tilegnelsesproces, der kræver, at vi træffer en lang række valg, som angiveligt viser, hvem vi er eller gerne vil være. Og de mange ressourcer, vi opfordres til og øjensynligt er villige til at investere i boligen og dens hjemliggørelse, tolkes i massemediernes populærformidling typisk i et dobbeltperspektiv: både som en insisteren på et fast holdepunkt i en flydende (post)modernitet og som et attraktivt udstillingsvindue dikteret af konsumkulturens modekonjunkturer og smagsfællesskaber – sé, hvordan vi slapper af og hygger os, hvad vi har råd til, og hvor dygtige vi er til at skabe eller afkode nye tendenser!

At en sådan næsten besværgende praktisering og eksponering af hjemmet som et modtræk til identitetens destabilisering og opløsningen af varige fællesskaber alene skulle være en tendens i nutiden, er imidlertid en sandhed med store modifikationer. Massemedieringen har tillige med en historisk høj velstand i det danske samfund unægteligt bidraget til cementeringen af denne opfattelse af hjemmet i vores kulturelle selvforståelse, men vender man blikket bagud i historien, bliver det tydeligt, at denne opfattelse har dybe rødder,

Jan Vermeer van Delft: *Kærestebrevet*, ca. 1670. Olie på lærred, 44 x 38,5 cm. Rijksmuseum, Amsterdam.

som rækker langt ud over Danmarks grænser. Og det viser sig herved også, at konciperingen af hjemmet som en afskærmet og inderliggjort sfære i århundreder har vundet hævd gennem tolkende medieringer. Det er således muligt gennem skiftende tiders litteratur og billedkunst, boligarkitektur og formgivning af hverdagsgenstande at aflæse forskellige idealer og vilkår for hjemmets både fysisk-æstetiske og psykosociale indretning.

Allerede 1600-tallets nederlandske interiørmaleri illustrerer en opfattelse af hjemmet, der retrospektivt kan betragtes som moderne. I tæt beskårne og detaljerede gengivelser af borgerskabets boliger og især deres kvindelige beboere viser billederne en privatiseret og intimiseret sfære. De afspejler naturligvis i kraft af selve motivforlægget den formaliserede klassebevidsthed og kønsrollefordeling i datidens borgerskab. Men omverdenen er lukket ude eller er alene nærværende pr. stedfortræder gennem symbolske referencer i rummenes inventar, fx i form af et marinemaleri, et verdenskort, en globus eller blot et åbentstående vindue. Og i de mest dristige og indtagende billedfremstillinger hos malere som Pieter de Hooch, Emanuel de Witte og Jan Vermeer er et idealiserende genrepræg tonet ned. Interiøret fungerer her mest som stemningsunderstøttende baggrundskulisse for helt usentimentale skildringer af sanselige figurer i underspillede, men dog følelsesladede optrin. Beskuerens opmærksomhed rettes mod selvberørende kvindeskikkelser, som ved deres koncentrerede aktiviteter i hjemmet og indbyrdes fortrolighed, deres bortvendt- eller indadvendthed ægger til fortolkning.

Denne kunstneriske interesse for interiørmotivet vendte op og ned på et herskende hierarki inden for billedkunsten mellem den lille og den store historie, mellem det sanseligt konkrete liv og en anderledes fjern og ophøjet verden. Skildringer af magtens domæne i storladne scenerier, sådan som traditionen foreskrev, fortrængtes til fordel for en formidling af hverdags- og følelseslivet i tilknytning til hjemmet og familien – som regel gengivet i små billedformater beregnet for ophængning i selvsamme hjem. Dette skift markerede ikke alene en kunstnerisk fornyelse, men var også udtryk for en ændret samfundsorden. Interiørmalerne understøttede borgerskabets bestræbelser på at nedbryde feudalismen og konsolidere netop *deres* hjemideal som bestemmende for en ny sfæreopdeling. Hjemmet skulle gennem en beskyttelse af individets relative selvbestemmelse og

følelsesrelationer være et domæne med et betydeligt råderum for bløde værdier, der kunne danne modvægt til det offentlige rums dekorum, som til gengæld forblev mandsdomineret og styret af pengeøkonomiske rationaler.

Hvad der mentalitetshistorisk gør det nederlandske interiørmaleri bemærkelsesværdigt progressivt, er da ikke blot interesseforskydningen fra abstrakte idealer og spektakulære begivenheder til mere hverdagsnære forhold og intime relationer i hjemmet. Det er ikke bare motivet i sig selv, men *måden*, det er opfattet og gengivet, som man i eftertiden har kunnet identificere sig med. Ifølge Witold Rybczynski, der har beskrevet hjemmets idéhistorie, anskueliggør disse interiørmalerier simpelthen indbegrebet af, hvad 'hjem' ideelt set kom til at betyde inden for den borgerligt urbane vestlige kultur. Her refererer det til både nogle materielle og immaterielle egenskaber. Det rummer såvel praktiske som emotionelle funktioner og er knyttet til (ejer)boligen, familie- og fritidslivet. Billederne viser angiveligt, at "'Home' brought together the meanings of house and household, of dwelling and of refuge, of ownership and of affection. 'Home' meant the house, but also everything that was in it and around it, as well as the people, and the sense of satisfaction and contentment that all these conveyed."¹ (Rybczynski 1986: 62). Og med denne bearbejdning af hjemmet som en inderlighedens hule, der fysisk og mentalt skulle være et privathedens værn imod omverdenen, kan 1600-tallets nederlandske interiørmalere siges at have anvist en kulturel norm for hjemlighed eller hjemfølelse: "To speak of domesticity is to describe a set of felt emotions, not a single attribute. Domesticity has to do with family, intimacy, and a devotion to the home, as well as with a sense of the house as embodying – not only harbouring – these sentiments."² (Ibid.: 75).

En sådan bestemmelse af hjemmet som privatheden og intimitetens tilflugtssted eller beskyttelsesrum betragtes også kulturhistorisk som et definerende

1 "'Hjem' sammenfattede betydningerne af hus og husholdning, af beboelse og tilflugtssted, af ejerskab og kærlighed. 'Hjem' betød huset, men også alt det, der var i det og omkring det, tillige med de mennesker, og følelsen af trivsel og tilfredshed, som alt dette tilvejebragte." – Alle oversættelser i bogen er mine, medmindre andet er angivet.

2 "At tale om hjemlighed vedrører en række følelser, ikke en bestemt egenskab. Hjemlighed har at gøre med såvel familie, intimitet og en hengivenhed over for hjemmet som en fornemmelse af huset som noget, der legemliggør – ikke bare giver husly for – disse følelser."

kendetegn ved den moderne epokes borgerlige samfund. Hos eksempelvis Walter Benjamin dateres dens gennembrud dog væsentligt senere, nemlig til modernitetens fremvækst i 1800-tallet (Benjamin [1939] 2007: 16-17). Først da, hævder han, blev udspaltningen af privat- og intimsfæren fra det omgivende samfunds produktions- og offentlighedssfære et mere generelt menneskeligt vilkår og dyrkelsen af boligens personliggjorte hjemlighed og æstetisering et anerkendt fænomen. Og det var da også netop i det 19. århundrede, at danske billedkunstnere fik øjnene op for interiøret som den familiære følelsesenklaves motiv par excellence – i første halvdel blandt dannelsesborgerskabets velestimerede malere som C.V. Eckersberg, Constantin Hansen og Vilhelm Bendz og i anden halvdel sidste årtier hos bl.a. Viggo Johansen, Anna Ancher og kulminerende med Vilhelm Hammershøi (Rehr (Breunig) 2007).

Interiøret forblev frem til begyndelsen af det 20. århundrede et populært motiv, men anskuedes dog næsten udelukkende som en repræsentativ kulisse for opbyggelige idealbilleder af hjemmet. Det var pr. definition blevet et ukrænkeligt helle for individets rekreative liv og kernefamiliens harmoniske enhed. Mere sansbetonede og eksistentielt udfordrende fremstillinger af privatsfærens livs- og erfaringsverden var det alene Anna Ancher og især Vilhelm Hammershøi, der vovede. Væsentligt flere danske forfattere viste dog mod til at udvikle kunstnerisk lødige og selvstændige udtryksformer herfor, først Thomasine Gyllembourg og senere bl.a. Herman Bang, Henrik Pontoppidan og Amalie Skram. Hos dem skildredes hjemmet ikke kun som et livfuldhedens og hengivenhedens frirum, men først og fremmest som et fysisk sted og mentalt rum, der var båndlagt af socialt og kulturelt betingede adfærdsregler og restriktioner, hvorfor det også kunne rumme betydelige konfliktforhold og udgøre en regulær slagmark.

Ved det 20. århundredes begyndelse var hjemmets fysisk-æstetiske og psykosociale indretning da heller ikke længere et anliggende for blot kunstnerisk opmærksomhed og fortolkning. I den bredere kulturelle offentlighed blev mange typer af problemstillinger knyttet til hjemmet debatteret flittigt, men dagsordensættende var især borgerskabets ressourcestærke mænd og kvinder, hvis hjemideal kun i begrænset omfang var fremadrettede og vendt mod andre end borgerskabet selv. Det fremgår fx af Emma Gads ambitiøse firbindsværk *Vort*

Hjem, der udkom i 1903 med talrige artikelbidrag fra tidens smagsdommere. Den slags publikationer var med til at fastholde en konsensus om, at hjemmet og hjemlighedsfølelsen alene knyttede sig til boligen, og at måden, man socialt og æstetisk drog omsorg herfor, spillede en central rolle for kultivering og disciplineringen af det moderne menneske. Derfor var det ikke blot stilanvisninger, man fremkom med, selvom de også indgik i det karakteropbyggende og prestigegivende hjemskabelsesprojekt, men tillige praktisk-pædagogisk oplysning og rådgivning. Den kunne, forestillede man sig, tilvejebringe en større bevidsthed om og harmoni i hjemmet som samfundsbærende institution.

I det hele taget gjorde urbaniseringen, industrialiseringen og sekulariseringens gennemslagskraft i Danmark fra slutningen af 1800-tallet privat- og intimsfærens tilholdssted og råderum til et populært tema i mange årtier frem. Optagetheden heraf synes kun at være taget til, skønt den op gennem det 20. århundrede mødte modstand fra en modernistisk orienteret litteratur- og kunstkritik. Forestillingen om den hjemlige bolig som fast holdepunkt i det moderne menneskes stræben efter det gode liv blev her set som en manifestation af kulturel konformitet og intellektuel fordømmelse. Ifølge kunsthistorikeren Christopher Reed lykkedes det især en fortrop af moderne europæiske forfattere, kunstnere og arkitekter som Charles Baudelaire, Piet Mondrian og Le Corbusier at stigmatisere selve forestillingen om, at det gennem hjemmet og dets intimiserende polstring er muligt at befordre menneskelig trivsel. Den blev opfattet som udtryk for en regressiv kultdyrkelse af småborgerlig nostalgi og sentimentalitet og dermed som en fortrængning af den virkelige verdens kompleksitet og udviklingspotentialer.

At et avantgardistisk mindretal havde held til at udbrede denne holdning, skyldes ifølge Reed, at det fik sat dagsordenen, eller måske snarere passede ind i en allerede eksisterende dagsorden i den akademiske verden. Opfattelsen kom simpelthen til at indgå i en slidstærk dogmatik inden for de humanistiske og samfundsvidenskabelige fag, som i store dele af det 20. århundrede var stærkt præget af ikke mindst Frankfurterskolens kritiske teori. Den tilsiger, at det moderne menneskes grundvilkår pr. definition er en eksistentiel hjemløshed og splittelsestilstand, hvis adækvate udtryk er dyb melankoli og illusionsløshed, hvorfor enhver tilbagetrækning til hjemmet og tiltro til et borgerligt familie- og

fritidsliv må udlægges som tilbageskuende, repressiv, fremmedgørende eller rent ud forløjet (Reed 1996: 7 ff.).

Denne mistro til og fordømmelse af hjemmets funktion som et tryghedens moderskød, der fx har fundet støtte i toneangivende sociologers blik på moderniteten (jf. Simmel [1903] 1992; Berger et al. 1973), vandt også genklang blandt danske kulturkritikere og intellektuelle. Men den svækkede overraskende nok ikke den kulturelle offentligheds engagement i boligforhold og hverdagspraksisser knyttet til hjemmet. Ganske vist har den normative modstilling af hjemmet og omverdenen, af en indadvendt selvtilstrækkelighed og et udadvendt samfundsengagement, tradition og modernitet også her udgjort en central figur i debatten. Men en optagethed af hjemmet, eller mere specifikt af en hjemliggørelse af privatsfæren i moderniteten, er ikke i sig selv blevet opfattet som suspekt. Fremtrædende moderne danske kulturkritikere, arkitekter, designere, forfattere og billedkunstnere i det 20. århundrede har således bidraget overordentlig aktivt til etableringen af forskellige normative diskurser om boligen og dens hjemliggørelse. Og de handler i mange tilfælde om, hvordan det gennem hjemmets fysiske rammer er muligt at opnå og demonstrere æstetisk dømmekraft, vellykkede sociale relationer og herved mentalt overskud. *Hvordan* projektet konkret skulle realiseres, har der til gengæld hersket stor uenighed om.

To modsatrettede positioner har på et retorisk plan været dominerende og recirkuleres til stadighed: Til den ene side har man næret en ønskeforestilling om at kunne ekskludere hjemmet fra moderniteten og lade det være en retræte fra alt det nye, et tryghedens og inderlighedens bolværk imod en ustabil og faretruende omverden. Til den anden side har man søgt at integrere hjemmet i moderniteten ved at formgive boligen i overensstemmelse med moderne produktionsmuligheder og ændrede livsmønstre. Ser man på den ideologisk polariserede debats udmøntning i æstetisk praksis, er billedet imidlertid mere broget. Forskellige hybridformer og pragmatiske afvejninger har ikke blot kvantitativt været dominerende i Danmark, men har efter min opfattelse også kvalitativt affødt nogle af de mest interessante resultater – det gælder både arkitektonisk og designmæssigt, litterært og billedkunstnerisk.

Bogen her søger at give et analytisk og tolkende blik på nogle af de stærkt værdiladede hjemidealiser, som gjorde sig gældende i det 20. århundrede. I en

række selvstændige, men ennemæssigt forbundne, studier, der fortrinsvist er baseret på en dansk empiri, belyser jeg, hvordan nogle væsensforskellige og personligt forankrede forestillinger om hjemmet er kommet til udtryk verbalt, visuelt og rumligt. Genstandsfeltet varierer derfor ikke blot i formudtryk og rækkevidde, men også i skala og omfatter billedkunstneren Carl Larssons totalæstetiserende retraditionalisering af hjemmet; det modernes apologeter, arkitekterne Poul Henningsen, Mogens Lassen og Arne Jacobsens og deres faible for hjemlig hygge og privathed; designeren Poul Kjærholms konsekvente udrensning af selvsamme egenskaber i sin møbelformgivning; magasinet *Bo Bedres* anderledes kompromissøgende boligvejledning samt forfatteren Klaus Rifbjerg og multikunstneren Kaspar Bonnén's optegninger af barndomshjemmet som et først og fremmest indre oplevelsesunivers, der vedvarende har hjemsøgt dem.

De enkelte studier bidrager hver især med et perspektiv på hjemmet, men de kan udmærket læses enkeltvis og uafhængigt af hinanden, idet jeg undervejs i fremstillingen afstår fra at gøre eksplicit opmærksom på interne forbindelseslinjer. Studiernes rækkefølge er dog givet af en vis kronologi i det udvalgte materiale og er derfor ikke tilfældig, men placeringen kunne sagtens have været en anden, fordi der også på tværs af materialet er oplagte korrespondancer og modsætningsforhold. Studierne skal derfor ikke opfattes som fortløbende kapitler, men snarere som artikler eller essays, der repræsenterer tematiske variationer over samme motiv.

Det gennemgående motiv er selvsagt hjemmet, men da de idealer, som er blevet knyttet hertil i det 20. århundrede, har vundet udbredelse gennem en mediering i tekst og billeder, arkitektur og design, udgør netop dette materiale med lidt forskellig vægtning bogens empiriske fundament. Min tilgang er derfor den, at jeg anskuer materialet som både *monumenter*, dvs. som æstetiske værker i egen ret, og som *dokumenter*, dvs. som kulturhistoriske vidnesbyrd. De fem studier kan herved forhåbentlig både hver for sig og tilsammen bidrage til en øget indsigt i boligens hjemliggørelse som et på én gang praktisk-konkret og eksistentielt betonet projekt, der har forandret sig væsentligt over tid, men ikke udpeger nogen enstrenget eller entydig udviklingslinje frem imod en mere og mere moderne opfattelse og forvaltning af hjemmet. Og forhåbentlig kan de desuden være med til at skærpe bevidstheden om den fysisk-æstetiske ind-

retning af hjemmet som noget, der er betinget af og virker betingende tilbage på beboerens tilhørsforhold. Begæret efter at skabe sig et hjem og vedvarende investere betydelige ressourcer i det for at bestyrke hjemfølelsen er rigtignok konsolideret som en kulturel norm i Danmark, men det er hverken et nyt eller vilkårligt fænomen. Idealet om boligen som et slags hjemmeværn, der på én gang freder privatlivet og sætter det i scene, er forankret i en lang og historisk specifik tradition.

Bogen anskueliggør således også gennem et righoldigt billedmateriale fra bl.a. arkiver, møbelkataloger, tidsskrifter, magasiner, bøger og udstillinger, hvordan skiftende hjemideal er blevet formet i en stadig forhandling. Der har vedvarende fundet en afvejning sted mellem det tilbageskuende og fremadrettede, det konventionelt hyggelige og det rationelt disciplinerede, det repræsentative og det afslappede, mellem personlig prægning og standardisering, æstetiske fordringer og praktisk funktionalitet. På den baggrund tegner der sig tre gennemgående temaer i bogen, som er mere eller mindre fremtrædende i de enkelte studier: 1) kontinuiteten mellem tradition og fornyelse, som synes langt mere dominerende end irreversible brudflader, 2) vekselvirkningen mellem hjemmet som henholdsvis 'rede', dvs. som en lun hule, der beskyttende lukker sig om sig selv, og som 'scene', dvs. som et gennemkoreograferet display for omverdenen, og 3) dobbeltheden af hjemmets betydning som en både fysisk og mental konstruktion, der synes lige virkelige for den, der bebor det.

Under mit arbejde med materialet er det indimellem kommet bag på mig, at disse træk er trådt så tydeligt frem, men det betyder selvsagt ikke, at bogen giver det fulde billede af hjemmets udviklingshistorie i perioden. Endsige at den belyser alle de formidlingsformer, hvorigennem dominerende eller marginaliserede hjemideal er blevet medieret. Mit formål har da heller ikke været at kunne fremsætte generelle udsagn om det moderne hjem endsige at give faste definitioner på, hvad hjemlighed har betydet for danskerne *en bloc*. For et bredere overblik over boligens moderne udviklingshistorie og diversitet eller specificitet i Danmark henviser jeg til andre forfattere, som har bidraget hertil (fx Balslev Jørgensen 1985, Nygaard et al. 1992, Dragsbo 2008, Vorre 2009, Lind og Møller 2014). Tilsvarende har mit formål heller ikke været at fremsætte kategoriserende og naturaliserende deklARATIONER om bestemte hjemidealers natio-

nale egenart. Jeg tror ikke, at de betydninger, vi tillægger og indlejrer i hjemmet, er hverken statiske eller universelle. Derfor kan jeg heller ikke tilslutte mig den populære påstand om, at det danske hjem udmærker sig specifikt ved at bygge på principper om enkelhed og ærlighed, mådehold og funktionalitet, der angiveligt nåede et kulminationspunkt i æstetisk raffinement og demokratisk udbredelse i perioden 1930-70 (fx Finsen 1986, Abrahamsen 1994, Karlsen 2007, Sheridan 2011). Den slags værdikonstruktioner og tilhørende årsagsforklaringer kan man selvsagt nemt finde retoriske eksempler på både i formgivernes egne udsagn og i litteraturen om dem, men sjældent eller aldrig i virkelige hjem. Det er nu engang sådan, at hvad der for nogle opleves som selvindlysende naturligt og dermed hjemligt, kan virke mærkeligt og fremmedartet for andre. Og de prædikater, vi sætter på et hjem, er ikke *kun* givet af dets fysisk-æstetiske egenskaber, men, som historikeren Per H. Hansen har pointeret i relation til moderne dansk møbeldesign, også af måden, det italesættes og cirkulerer som fortælling (Hansen 2006).

Mit bidrag til hjemmets historie prætenderer derfor alene at give et analytisk sensitivt og hermeneutisk indblik i nogle af de ofte modstridende fordringer, som hjemmet er blevet sat til at indfri under modernitetens langvarige opbrud fra traditionen. Jeg har betjent mig af den relevante forskningslitteratur, der i rigt mål findes om emnet eller aspekter af det inden for forskellige kulturvidenskabelige fagområder, herunder især arkitektur- og designhistorie. Jeg har dog også tilstræbt at forholde mig som selvstændigt sansende og reflekterende subjekt til materialet, men markerer undervejs ingen personlige smagsdomme. Mit ærinde er ikke at agere som normativ autoritet, men derimod at belyse de normer, der ligger i materialet selv, ved at anskue dem med lige dele nysgerrig interesse og kritisk opmærksomhed. Jeg håber, det herved vil komme til at stå klart, hvordan traderede forestillinger om privat- og intimsfæren til stadighed har indgået i hjemmets modernisering.

Blandt dem, der har fulgt mit arbejde med bogen, vil jeg gerne rette en særlig tak til min kollega lektor Ulrik Lehrmann for at have læst og konstruktivt kommenteret manuskriptet i dets afsluttende fase. Jeg takker også forlagsredaktør Michael Dam Petersen for tålmodig assistance med især bogens billedmateriale, AC-fuldmægtig Maria Davidsen, Institut for Kulturvidenskaber, SDU, for kyndig korrekturlæsning og grafiker Donald Jensen for at have omsat mine idéer til bogens layout. Endelig takker jeg varmt forfatter og billedkunstner Kaspar Bonnén og nu afdøde fotograf Keld Helmer-Petersen for at have stillet deres billeder til rådighed.